

Зовнішньополітичне співробітництво України та FRONTEX в контексті реалізації угоди про асоціацію та надання статусу кандидата

Белогубова Оксана Олександрівна¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.09.2023	Економіка	341.213.5

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10369451>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. У статті досліджено історію створення та роль Європейського Агентства з прикордонної та берегової охорони (FRONTEX), повноваження якого змінювались в залежності від зовнішніх чинників та політичного порядку денного ЄС. Автор ставить за мету розкрити як саме змінився характер політичної співпраці з FRONTEX з Україною як країною, яка перебуває у стані збройного конфлікту та країни-кандидата на вступ у ЄС. У статті надається аналіз результатів дії ЄС щодо дій FRONTEX у різних сферах та регіонах, зокрема країнах західнобалканського регіону, східноєвропейського регіону та третіх країн.

Доведено на підставі аналізу нормативних документів, що попри реальну заінтересованість у кооперації з FRONTEX, проведення спільних операцій, отримання даних моніторингу та аналізу ризиків незаконного перетину державного кордону України, невизначеним залишається конкретний пріоритет зовнішньої політики України – встановити поглиблені взаємовідносини саме з Європейським Агентством з прикордонної та берегової охорони (FRONTEX).

Наголошено, що політична, економічна, соціально-культурна асоціація України відповідно до Угоди про асоціацію відбувається паралельно та значним чином впливає та прискорює іноді події, що дає підстави спрогнозувати, що ЄС зараз не зможе дотримуватись своїх власних правил та традицій щодо взаємодії з третіми країнами, проте знаходить конкретні інструменти, нові шляхи політичного діалогу через участь третіх країн, зокрема України в спільних операціях FRONTEX.

Ключові слова: Європейський Союз, Угода про Асоціацію, зовнішня політика, політика Східного партнерства, Європейська політика добросусідства, інтеграція, інтегроване управління кордонами, FRONTEX.

Foreign policy cooperation between Ukraine and FRONTEX in the context of the implementation of the association agreement and the granting of candidate status

Abstract. The article examines the history of creation and the role of the European Border and Coast Guard Agency (FRONTEX), the powers of which changed depending on external factors and the political agenda of the EU. The author aims to reveal exactly how the nature of political cooperation with FRONTEX has changed with Ukraine as a country in a state of armed

¹ к.ю.н., доцент, доцент кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія» м. Одеса, <https://orcid.org/0000-0002-0030-647>

conflict and a candidate country for joining the EU. The article provides an analysis of the results of EU action in relation to FRONTEX actions in various spheres and regions, in particular the countries of the Western Balkan region, the Eastern European region and third countries.

It was proved on the basis of the analysis of normative documents that despite the real interest in cooperation with FRONTEX, conducting joint operations, obtaining monitoring data and analyzing the risks of illegal crossing of the state border of Ukraine, the specific priority of Ukraine's foreign policy - to establish in-depth relations with the European Border and Border Protection Agency - remains undefined. Coast Guard (FRONTEX).

It was emphasized that the political, economic, socio-cultural association of Ukraine in accordance with the Association Agreement takes place in parallel and significantly influences and sometimes accelerates events, which gives grounds to predict that the EU will not be able to adhere to its own rules and traditions regarding interaction with third countries. however, it finds concrete tools, new ways of political dialogue through the participation of third countries, in particular Ukraine, in joint FRONTEX operations.

Keywords: European Union, Association Agreement, foreign policy, Eastern Partnership policy, European Neighborhood Policy, integration, integrated border management, FRONTEX.

Вступ

Постановка проблеми. У світі, що стає дедалі динамічнішим, міжнародна співпраця потребує чіткого напрямку, а також постійної пильності та готовності адаптуватися до середовища, яке постійно змінюється. У цьому контексті міжнародна співпраця країн, яка пов'язана із зовнішньою та внутрішньою безпекою, охороною кордонів, вимагає постійної уваги та перспективних планів конкретних дій та властивості адаптуватись до нових умов. Європейський Союз сьогодні стикається з проблемами міграції та безпеки, що посилюються глобальною пандемією та збройним конфліктом між Україною та Росією. Для забезпечення стійкості зовнішніх кордонів ЄС реалізує європейське інтегроване управління кордонами (ІВМ) залучаючи до цього унікальну за своїми повноваженнями агенцію – Європейське Агентство з прикордонної та берегової охорони (FRONTEX).

Сьогодні Україна стикається із зовнішніми викликами та реальним загрозами національної безпеки, оскільки є учасником збройного конфлікту з Російською Федерацією. Відповідно питання охорони державного кордону сьогодні набуває вітального значення для української державності, а системи забезпечення національної безпеки України в прикордонній сфері стає пріоритетом. Паралельно з цим процесом відбувається реформування вітчизняної правової системи у зв'язку із отриманням статусу кандидата на вступ у ЄС. Для України є стратегічно важливим зовнішньо політичне співробітництво та постійний політичний діалог з ЄС в аспекті проблемних питань забезпечення прикордонної безпеки через активну участь у європейській політиці інтегрованого управління кордонами, яку FRONTEX.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження безпеки та охорони зовнішніх кордонів ЄС, процесу взаємодії державних органів України та країн-сусідів присвячені праці вчених О. Ананьїна, А. Гнітія, В. Городнова, М. Гнатівського, О. Зайчука, Д. Купрієнка, М. Литвина, А. Луця, О. Малиновської, М. Марченка, О. Мережко, В. Муравйова, Н. Папіш, О. Труш, О. Федунь, С. Фліппова, О. Цивільова, та інших. Проблеми охорони зовнішніх кордонів та європейська інтегрованого управління кордонами розкриті в працях зарубіжних авторів, серед яких: К. Франко Аас, М. ден Боєн, Х. Гундхус, К. Джонсон, Дж. Паскаль Калкман, С. Каррера, Р. Радеску, М. Стефан, А. Хіллз та інші. Однак, проблематика зовнішньополітичної координації дій України та співробітництва з Європейським Агентством з прикордонної та берегової охорони (FRONTEX) недостатньо досліджена в умовах виконання міжнародних зобов'язань Україною відповідно до Угоди

про асоціацію та з огляду на отримання статусу країни-кандидата на вступ у ЄС. В умовах активного збройного конфлікту, який має великий вплив не тільки на Україну, а й на політичне, соціально-економічне та культурне життя країн членів ЄС та його партнерів, наукове середовище та практикуючі юристи відчують потребу у переосмислюванні підходів до політичного співробітництва між ЄС та Україною, між ЄС та іншими країнами-кандидатами на вступ та країнами, з якими підписані угоди про асоціацію, особливої актуальності набувають також питання забезпечення воєнної безпеки держав на кордонах та діяльність Європейського Агентства з прикордонної та берегової охорони (FRONTEX).

Мета дослідження. Участь у збройному конфлікті, наявність спільного кордону із державами-членами ЄС та безвізового режиму з ЄС, отримання статусу країни-кандидата на вступ у ЄС потребує від вчених та практиків визначення чітких векторів у зовнішній політиці України з ЄС та тісної співпраці з Європейським Агентством з прикордонної та берегової охорони (FRONTEX). Підписана Робоча домовленість між Адміністрацією Державної прикордонної служби України та Агенцією ЄС FRONTEX у 2007 р. встановила офіційні зв'язки із FRONTEX, однак події лютого 2022 р. зумовили переосмислення Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗППЗ) ЄС, а отримання статусу країни-кандидата на вступ у ЄС для України у 2022 р. зумовлює нові міжнародні-правові зобов'язання України, виконання яких чітко пов'язане з державним управлінням та системою забезпечення національної безпеки України в прикордонній сфері, а отже з кооперацією з FRONTEX. Нові характеристики та умови зовнішніх відносин України та FRONTEX потребують вивчення правових можливостей цієї співпраці в контексті реалізації Угоди про асоціацію та надання статусу кандидата.

Результати

Європейське агентство з управління оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах країн-членів ЄС, яке сьогодні відоме як FRONTEX є агентством ЄС, яке було засновано відповідно до Регламенту 2007/2004 від 26 жовтня 2004 року про заснування Європейського агентства з управління оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах країн-членів ЄС зі штаб-квартирою у Варшаві [1].

Основним завданням FRONTEX з моменту заснування була координація спільних операцій держав-членів на зовнішніх морських, сухопутних і повітряних кордонах ЄС. Серед інших завдань також у Регламенті визначено навчання та консультування співробітників прикордонних органів держав-членів, проведення аналізу ризиків, розвиток відповідних досліджень для контролю та спостереження за зовнішніми кордонами, технічна та оперативна допомога-підтримка держав-членів на зовнішніх кордонах та підтримка держав-членів у їхніх спільних операціях. Регламент 2007/2004 двічі оновлювався: перше оновлення було оформлено Регламентом 863/2007 від 11 липня 2007 року, яким була визначена правова підстава для створення загонів швидкого реагування та підпорядкування їх FRONTEX [2]. Наступні зміни були оформлені Регламентом 1168/2011 від 25 жовтня 2011 року, який надав чіткий алгоритм процедур, за якими діють підрозділи FRONTEX [3].

Збройний конфлікт в Сирії 2015 р. та масове незаконне проникнення на територію ЄС з країн Північної Африки, Близького Сходу і Південної Азії змусив ЄС діяти відповідно до нових викликів. Парламент ЄС та Рада ЄС ухвалили Регламент 2016/1624 від 14 вересня 2016 року про Європейську прикордонну і берегову охорону (іноді вживають термін «FRONTEX+»), яким надав FRONTEX повноваження діяти не тільки в межах країн ЄС, а й поза межами ЄС [4]. Оскільки на той момент поточна увага у зовнішній та внутрішній політиці ЄС була зосереджена, зокрема, на зміцненні захисту та управління

кордонами вздовж південних морських кордонів ЄС, де суттєво виріс тиск нелегальної міграції з країн Північної Африки та Південного Сходу.

Це повноваження було реалізоване через дислокацію підрозділів FRONTEX на кордоні Болгарії та Туреччини та активну участь у поліцейських операціях державних органів цих країн в Егейському морі, метою якого було моніторинг морського простору задля прискання порушень державних кордонів. Ще однією важливою новацією стало взаємодія FRONTEX разом з силами військово-політичного блоку країн – НАТО.

Завдяки успіхам та позитивним відгукам щодо ефективності діяльності FRONTEX його повноваження були переглянуті та розширені відповідно до Регламенту 2019/1896 від 13 листопада 2019 року про Європейську прикордонну і берегову охорону та скасування Регламенту (ЄС) № 1052/2013 та Регламенту (ЄС) № 2016/1624. За цим документом Європейська прикордонна і берегова охорона повинна бути реформована шляхом розширення повноважень та, зокрема, забезпечення їй необхідної спроможності у формі постійного корпусу європейської прикордонної і берегової охорони в розмірі 10 000 працівників оперативного персоналу – загони швидкого прикордонного реагування (Rapid Border Intervention Teams, RABIT). Фактично це перша агенція ЄС з таким великим оперативним персоналом, повноваженнями та можливістю здійснювати свої функції навіть поза межами ЄС. Це повноваження в умовах сьогодення набуває нового сенсу для України, адже є правовою підставою залучення представників FRONTEX у деяких операціях на території України [5].

Окрім цього FRONTEX слід розглядати як один із елементів – хоча й важливий – загальної правової та інституційної системи управління кордонами ЄС, яка включає в себе різні правові інструменти (єдині стандарти, спільні операції та фінансова солідарність) у його взаємодії як на рівні ЄС, так і на рівні держав-членів.

За останні роки FRONTEX суттєво розширив свою співпрацю з третіми країнами та міжнародними організаціями. У 2019 році Агентство розпочало свою першу спільну операцію з органами виконавчої влади на території третьої країни, в Албанії, а потім другу спільну операцію в Чорногорії в 2020 році. Зараз операції з повернення проводяться до 80 третіх країн, порівняно з 14 у 2015 році. Розширення Мережі офіцерів зв'язку (FRONTEX Liaison Officers, FLOs), а також активізація діяльності з розбудови спроможності продовжують сприяти зміцненню довіри з третіми країнами сусідами ЄС і за його межами. Виходячи з пріоритетів Європейське Агентство з прикордонної та берегової охорони розвиває Мережу офіцерів зв'язку FRONTEX у країнах, що не входять до ЄС, а саме:

Туреччина – офіс розташований в Анкарі та охоплює всю Туреччину;

Західні Балкани – офіс розташований у Белграді, охоплює Сербію, Боснію та Герцеговину та Чорногорію) і офіс у Тирані, охоплює Албанію, Північну Македонію та Косово;

Західна Африка – офіс розташований у Ніамеї, що охоплює Нігер) і офіс розташований у Дакарі, який охоплює Гамбію та Мавританію;

Східне партнерство – офіс тимчасово базується в Кишиніві та охоплює Молдову, Україну, Грузію, Вірменію та Азербайджан) [6].

Співпраця FRONTEX з третіми країнами виконує кілька функцій, які кореспондують таким цілям:

- підтримка дій держав-членів в управлінні кордонами, технічне та оперативне співробітництво;
- сприяння досягненню FRONTEX власних цілей та виконання свого власного мандату в рамках політики зовнішніх відносин ЄС.

Як зазначає А.О. Гнітій співпраця FRONTEX з третіми країнами передбачає використання таких механізмів: 1) оперативне співробітництво через мережі обміну

інформацією; 2) співпраця у межах ініціатив ЄС; 3) співпраця у межах проектів технічної допомоги, що розпочинаються та фінансуються Агенцією; 4) співробітництво на підставі робочих домовленостей [7, с. 386].

Активна співпраця України та FRONTEx розпочалась у рамках ініціативи ЄС «Східне партнерство», і відповідно 11 червня 2007 р. була укладена Робоча домовленість щодо встановлення оперативного співробітництва між Адміністрацією Державної прикордонної служби України (ДПСУ) та FRONTEx [8]. Ця Робоча домовленість сприяє спільним тренінгам з підготовки персоналу, обміну інформацією з метою проведення аналізу ризиків.

У відповідь на військове вторгнення РФ в Україну у 2014 р. ЄС почав процес реформування власної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗППЗ). Слід погодитись з думкою про те, що події в Україні у 2014 року пов'язані із анексуванням Криму та створення штучних державо подібних утворень через військовий конфлікт прискорили прийняття рішення про можливість третім країнам долучатись до Програми постійного структурованого співробітництва (PESCO) [9]. Вважаємо також доречним твердженням про те, що саме шляхом надання доступу диференційовано до проектів ЄС щодо інтеграції та співпраці у сфері оборони та безпеки для третіх країн, PESCO plus, ЄС демонструє перші ознаки адаптації до середовища безпеки, яке швидко змінюється [10, с. 83].

Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом з моменту набуття чинності 1 вересня 2017 року є основним документом для визначення засад внутрішніх реформ та засад зовнішньо-політичного діалогу України. Цей документ містить у преамбулі принципи співробітництва між ЄС та Україною, такі як верховенства права, доброго врядування, прав людини та основоположних свобод, у тому числі прав осіб, які належать до національних меншин, недискримінації осіб, які належать до меншин, і повазі до різноманітності, людської гідності та відданості принципам вільної ринкової економіки, які сприяють участі України в Європейських політиках. А стаття 3 Угоди про асоціацію додає до вищенаведеного переліку також такі принципи як принципи вільної ринкової економіки, належне врядування, боротьба з корупцією, боротьба з різними формами транснаціональної організованої злочинності й тероризмом, сприяння сталому розвитку і ефективній багатосторонності та зазначає, що вони є головними принципами для посилення відносин між Сторонами. Щодо співробітництва у сфері державного управління та системи забезпечення національної безпеки України в прикордонній сфері, то орієнтирами у реформуванні зазначеної сфери виступає розділ III Угоди про асоціацію «Юстиція, свобода та безпека». Стаття 16 Угоди про асоціацію у цьому розділі визначає, що Україна, країни ЄС та відповідно ЄС зосереджують свої зусилля на управлінні міграційними потоками, зосереджують зусилля у подоланні нелегальної міграції та незаконного переправлення осіб через державний кордон та торгівлі людьми. Напряму за текстом FRONTEx не згадується, однак найважливішим є пункт «е» частини 2 статті 16 Угоди про асоціацію, де визначається, що співробітництво буде також спрямоване на розвиток оперативних заходів у сфері управління кордонами шляхом «навчання, обміну найкращими практиками, зокрема технологічні аспекти, обмін інформацією з дотриманням встановлених правил та, у разі потреби, обмін офіцерами зв'язку, ефективну імплементацію принципу інтегрованого управління кордонами, посиленні рівня безпеки документів, розвитку ефективної політики повернення, зокрема у її регіональному вимірі, обміні поглядами щодо нелегального працевлаштування мігрантів» [11].

Співробітництво у рамках Юстиції, свободи та безпеки (Розділ III Угоди про асоціацію) відбувається на високому політичному рівні: між головами держав-членів ЄС, Україною та ЄС із залученням інституцій та агенцій ЄС, таких як Європейського

Агентства з прикордонної та берегової охорони (FRONTEX), Європейського поліцейського офісу (EUROPOL), Європейської організації з питань юстиції (EUROJUST), Європейського управління з запобігання зловживанням та шахрайству (OLAF), Європейської міграційної мережі (EMN), Європейського моніторингового центру з наркотиків і наркотичної залежності (EMCDDA) тощо. Таким чином, положення Угоди про асоціацію виступають правовою детермінантом у зовнішньополітичному діалозі.

Важливість політичного діалогу значно підсилилась у зв'язку із подіями лютого 2022 р. оскільки від ефективності виконання Україною взятих на себе зобов'язань у співпраці із зазначеними агенціями та інституціями ЄС здатність України своєчасно виявляти, запобігати і нейтралізувати реальні та потенційні загрози національних інтересів зростає. Можна зробити висновок, що перед тим, як взяти відповідні зобов'язання, необхідно також встановити певні зовнішньополітичні орієнтири у спілкуванні представників високого політичного рівня та експертів з боку України. Наприклад відповідно до Розпорядження Кабінету міністрів України від 24.07.2019 р. № 687-р «Про схвалення Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року» зазначено, що «для імплементації європейських стандартів прикордонної безпеки ця Стратегія враховує 11 національно адаптованих складових інтегрованого управління кордонами, передбачених ... Регламентом Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 2016/1624 від 14 вересня 2016 р. про Європейську прикордонну і берегову охорону» [12].

Як видно, у Стратегії відсутня згадка та посилання на Регламент ЄС № 2019/1896 від 13 листопада 2019 року про Європейську прикордонну і берегову охорону та скасування Регламенту (ЄС) № 1052/2013 та Регламенту (ЄС) № 2016/1624, що можна вважати недоліком документу.

Відповідно до п. 80 Указу Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України» від 26 серпня 2021 року № 448/2021 важливе значення має поглиблення співпраці з ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки, зокрема щодо інтегрованого управління кордонами. Проте таке твердження не супроводжується посиланням на FRONTEX, що нівелює важливість співробітництва саме з тією агенцією та чіткого політичного визначення важливості співпраці саме з нею.

Висновки

Роль України в Спільній зовнішній політиці та політиці безпеки ЄС обумовлена її стратегічним розташуванням і її відданістю цінностям ЄС – сприянню демократії, правам людини та верховенству права в сусідньому регіоні. Взаємодія України та Європейського Агентства з прикордонної та берегової охорони (FRONTEX) демонструє її відданість цим цілям і її важливість як стратегічного партнера для ЄС. Оскільки ЄС продовжує розвивати та розширювати свою зовнішньополітичну програму, його відносини з Україною, ймовірно, залишаться ключовими у регіоні.

Однак, від України як країни-учаснику збройного конфлікту та як країні-кандидату на вступ у ЄС слід ретельно вивчати правову природу повноважень агенцій та інституцій ЄС, еволюцію цих повноважень. Оскільки на прикладі Європейського Агентства з прикордонної та берегової охорони (FRONTEX) можна простежити як ЄС пройшов шлях від міжурядового підходу в управлінні зовнішніми кордонами ЄС до створення агенції з власним незалежним бюджетом та підпорядкованим їй постійного корпусу європейської прикордонної і берегової охорони. Здобутки на цьому шляху – подолання міграційної кризи 2015-2016 рр., контролю певних морських територій, що не входять у юрисдикцію ЄС, далися непросто та з критикою дій самих співробітників Європейського Агентства з прикордонної та берегової охорони (FRONTEX). З повноваженнями

приймати участь в операціях поза межами ЄС, організації спільних операцій держав-членів та держав-нечленів ЄС FRONTEX стає вагомим актором у площині СЗППБ.

Згідно нормативних актів України увага акцентується на має поглиблення співпраці з ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки, однак без чіткого посилення або згадування Європейського Агентства з прикордонної та берегової охорони. Європейське Агентство з прикордонної та берегової охорони в свою чергу розробляє та регулярно переглядає свої пріоритети співпраці на основі моніторингу ситуації та аналізу ризиків. Аналіз ризиків дозволяє FRONTEX залишатися відкритим для нових можливостей партнерства, одночасно розширюючи вже розроблені, і продовжувати ініціативи співпраці, які допомагають реагувати на нові загрози, пом'якшувати ризики та розвивати заходи вздовж ключових міграційних шляхів до ЄС. Україна заінтересована в отриманні даних щодо моніторингу на українських кордонах та аналізу ризиків щодо його незаконного перетинання. Політичне співробітництво Агентства та уряду України відбувається динамічно, відкрито та з урахуванням поточного стану у збройному конфлікті. Саме деякі підрозділи FRONTEX здійснюють аналіз ризиків перетину акваторії Чорного моря, допомагають визначити нові загрози та розвивати заходи щодо скорішого вирішення охорони державних кордонів України. Такі заходи потребують чіткого виваженого політичного співробітництва з точними завданнями.

Список використаних джерел

1. Regulation (EC) No 2007/2004 of 26 October 2004 establishing a European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union. Official Journal of the European Union L 349, 25.11.2004, P. 1–11.
2. Regulation (EC) No 863/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 establishing a mechanism for the creation of Rapid Border Intervention Teams and amending Council Regulation (EC) No 2007/2004 as regards that mechanism and regulating the tasks and powers of guest officers. Official Journal of the European Union L 199, 31.7.2007, P. 30–39.
3. Regulation (EU) No 1168/2011 of 25 October 2011 amending Council Regulation (EC) No 2007/2004 establishing a European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union, Regulation (EU) No 1168/2011 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 amending Council Regulation (EC) No 2007/2004 establishing a European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union. Official Journal of the European Union L 304, 22.11.2011, P. 1–17.
4. Regulation (EU) 2016/1624 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2016 on the European Border and Coast Guard and amending Regulation (EU) 2016/399 of the European Parliament and of the Council and repealing Regulation (EC) No 863/2007 of the European Parliament and of the Council, Council Regulation (EC) No 2007/2004 and Council Decision 2005/267/EC. Official Journal of the European Union L 251, 16.9.2016, P. 1–76.
5. Regulation (EU) 2019/1896 of the European Parliament and of the Council of 13 November 2019 on the European Border and Coast Guard and repealing Regulations (EU) No 1052/2013 and (EU) 2016/1624. Official Journal of the European Union L 295, 14.11.2019, P. 1–131.
6. Frontex Liaison Officers to non-EU countries. URL: <https://www.frontex.europa.eu/what-we-do/beyond-eu-borders/liaison-officers/>

7. Гнітій А.О. Міжнародно-правові засади співробітництва України із FRONTEX. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2022. №11. С. 385-391.
8. Working arrangement on the establishment of Operational Cooperation between the European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union (Frontex) and the Administration of the State Border Guard Service of Ukraine, 11 June 2007. URL: https://frontex.europa.eu/assets/Key_Documents/Working_Arrangements/WA_with_Ukraine.pdf
9. Council Decision (CFSP) 2017/2315 of 11 December 2017 establishing permanent structured cooperation (PESCO) and determining the list of participating Member States. Official Journal of the European Union, L 331, 14.12.2017, P. 57–77.
10. Акіменко Ю.Ю., Белогубова О.О. Правовий статус України як країни кандидат на вступ у ЄС: порівняльно-правовий аналіз. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2022. №59. С. 82-85.
11. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16 вересня 2014 року. Офіційний вісник України. 2014. № 75. С. 83.
12. Розпорядження Кабінету міністрів України від 24.07.2019 р. № 687-р. «Про схвалення Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року». Офіційний вісник України, 2019 р., № 70, ст. 2472.